

KAREL HAVLÍČEK JAKO ČTENÁŘ, KRITIK A SPISOVATEL

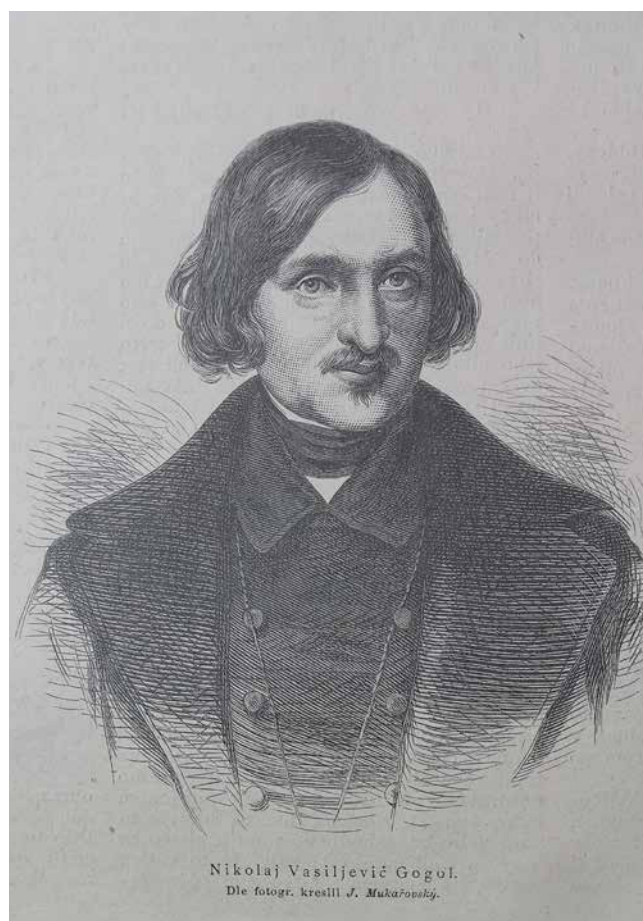
Dalibor Dobiáš (Praha)

Výstava „Směle kupředu! Svět Karla Havlíčka“ na zámku Maleč u Chotěboře představila Karla Havlíčka i jako protagonistu českého literárního života. Text obou výstavních panelů zde přetiskujeme v původní, rozšířené podobě.

Intenzivní četba, ba úvahy o přednostech cesty spisovatele a první vlastní pokusy předcházely ještě Havlíčkovu vyloučení z kněžského semináře v roce 1841. Své rané básně sice napsal německy, vlastenecká iniciace v předbřežnové době a záhy také zážitek s ruskou „jinakostí“ v Ševyrjovovu okruhu však povzbudily jeho hledání národní osobitosti. Tu již nevnímal ve vztahu k idealizované minulosti, jak to bylo vlastní romantickým předchůdcům, nýbrž i jako přítomnou, v přítomných národně liberálních prouděch ukotvenou výzvu. Zkoumal vhodné výrazové formy jejího rozvoje, jako v soudobé střední Evropě opět tak intenzivně diskutovanou, aktualizovanou osvícenskou satiru, schopnou pohnout společností s jejími neduhy: „Největší má péče byla složit některé epigramy v národním duchu... Rozumí se ale, že jenom forma může být národní: věc sama národu ovšem neznáma: a kam bychom přišli, kdybychom nesměli přes meze vědomosti obecního lidu překročit dále...“ svěřil se o tomto svém zprvu jen soukromém zájmu například v roce 1848 příteli Josefu Tadeášovi Klejzarovi.

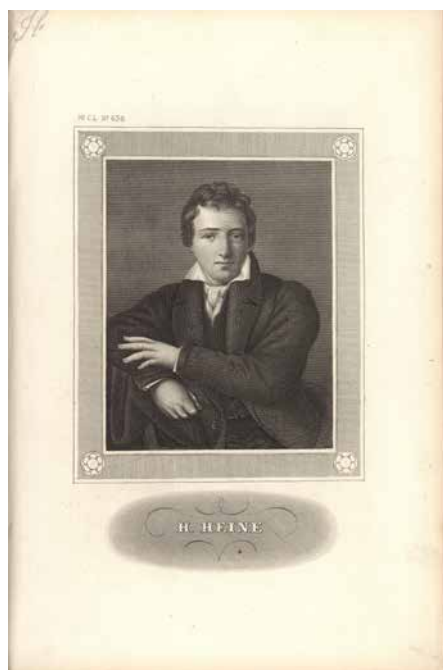
Na jedné straně tedy Havlíček volal po očistě od cizích mód včetně romantismu: „Zabijákem ruské literatury jest Petěrburk;“ uvažoval v souvislosti se svou ruskou cestou, „tam má hlavní sídlo ona nenárodní strana..., která se d'ablovským úsilím o to stará, podkopávat rozum a mravnost šlechty vším neřádem francouzské, německé a jiných cizozemských literatur;“ a dokonce Puškina započítal do „stáda napodobitelů“. Na druhé straně i v ruské literatuře obdivoval jen Nikolaje Vasiljeviče Gogola s jeho kritickým studiem ruské minulosti a přítomnosti a o to větší byla jeho naděje, pokud jde o vlastní síly národní literatury české, která v průběhu čtyřicátých let 19. století dostávala nové podněty s raně realistickými proudy a vzbuzovala stále větší zájem měšťanských elit. Na místě svých předchůdců, kteří již jako Josef Kajetán Tyl dokázali ve starší lidověosvícenské tradici navázat literární dialog s širší obcí čtenářů literatury, vyhlížel nový, svobodný domácí talent: „Pomodli se, Čechu, / k svatému Vojtěchu, / by tě vzaly samostatné / národy do cechu.“

Také proto Havlíček, který v *Obrazech z Rus* (1843–1846)

Obr. 1. Dílem Nikolaje Vasiljeviče Gogola (1809–1852) se Karel Havlíček začal intenzivně zabývat ještě v letech 1843–1844 v Rusku. Po návratu uveřejnil své překlady *Nosu*, *Pláště*, *Mrtvých duší*, tedy Gogolových nejznámějších próz. Foto: Národní muzeum.

projevil své publicistické nadání, neváhal po svém návratu do Čech roku 1844 pustit se do křížku se starším pojetím literatury, s její dominující výchovnou rolí pro národ. Postavil se ovšem už samotné představě, že kritika může svými soudy literaturu poškodit, a měla by tedy být svěřena obezřetným institucím jako Muzeu a jinak zůstat nanejvýš soukromou, a otevřel literaturu – a s ní i širší společenské otázky, které se s ní pojily – už natrvalo publiku: „Děckem jest – díš – obecnstvo naše; / a tvé spisy? – Ty jsou tedy kaše.“ Konkrétní příležitost vypořádat se s vlasteneckou

Obr. 2. Havlíčkovo dílo a kritický postoj k roli literatury, jak o ní uvažovali romantikové, se přibližuje německému básníku a kritiku Heinrichu Heinovi (1797–1856), třebaže o syntetické roli Karla Havlíčka příznačně prohlásila již Božena Němcová: „*On je náš Heine, ale více ještě nežli Heine byl.*“ Foto: Národní muzeum.

Obr. 3. Roku 1877 vyšel *Křest svatého Vladimíra* prvně v celku knižně, s ilustracemi Emanuela Krescence Lišky, z nichž zjevně vystupovala aktuální politická satira. *Křest* zůstal nedokončený, nebo se jeho závěr ztratil: po představení náboženství v desátém zpěvu již nenásleduje Vladimírova volba a samotné pokřtění. Foto: Ústav pro českou literaturu AV ČR.

Obr. 4. Zatímco starší průkopník české literární kritiky Josef Krasoslav Chmelenský (1800–1839) viděl „*oučel kritiky... moudrým a důkladným poučením i chybujícím cestu k polepšení okázati*“ a vyzvedal národní charakter kritiky, zdůrazňoval Havlíček, že „*kritikou jen tenkrát se posouzení nazvati má, když důkladně proběře dílo z umělecké stránky.*“ Foto: Národní muzeum.

„kaší“ poskytla Havlíčkovi tehdy veřejně vyznamenaná Tylova novela *Poslední Čech*: vytkl jí konvenčnost a dominující tendenci a proti Tylově snaze oslovit i aristokraty napsal, že nemůžeme „*nakloniti k naší řeči leč původností, geniálností... našich básnických výtvorů*“. Třebaže kritika zapůsobila skandálně, v předrevolučním veřejném životě otevírala cestu k novinářskému úspěchu v již převážně politicky orientovaných periodících.

Jak později Havlíček zdůraznil, právě po cestě na Rus se i v něm samém „*provalila básnická žíla*“. Ať už to bylo jakkoli, právě oba dlouhé pobyty za hranicemi Čech, Rusko a později v padesátých letech Tyrolsko, mu nabídly příležitost poměřovat přítomnost nejen ideální minulostí, ale i zvenčí, jakoby z perspektivy osvíceného a občansky vystupujícího cestujícího, který neváhá pustit se se svými protějšky do řeči, zachytit jejich zvyky a jazyk, ironicky je však obrací proti neřádům a pasivitě. Podobně ostatně postupoval ve čtyřicátých letech již proslulý Heinrich Heine, který v českých zemích zapůsobil ještě na mladého Nerudu. Ve svém eposu *Německo. Zimní pohádka* z perspektivy příslušníka německého národa ostře satirizoval tehdejší Německo jako místo mimo čas, které potlačuje svobody, pasivně se upíná ke své slavné minulosti a přitom se vyznačuje omezeností, represemi a šovinismem. Aby dodal svému dílu na působivost, neváhal Heine, k pohoršení řady svých současníků, jako později epigramatik Havlíček využít

a v důsledku vlastně převrátit tradiční lidové veršové formy.

Zatímco ještě proti Havlíčkovi o generaci starší František Ladislav Čelakovský hledal pro svá témata slovanský výraz a Karel Jaromír Erben počátkem čtyřicátých let teprve předváděl své první sběry českých písní, působily totiž již na autora *Obrazů* jejich formy samozřejmě a v době rozšiřující se žurnalistiky spíše hledal jejich spojení s moderním pocitem. I svým dílem tu v duchu nastupujícího realismu vykračoval od ideálu v idyle k poznání a popisu současnosti, dialogu autora s širokým, rovným publikem. V *Obrazech*, jejichž vznik podnítil interes slavizujících současníků, pozoroval zaujatě i kriticky idealizovanou slovanskou Rus. Ve svých zprvu jen pro přátele psaných básních, z nichž část vydal roku 1845 jako *Epigramy*, přenesl šlehy proti represivní moci státu, církvi a ovšem pasivitě lidu do tradičních národních forem, ozvuků písní, ale i persvazivního jazyka a aktuálních představ nadaného publicisty. Jinou, blízkou formou byly pro Havlíčka politické písně jako „*Šuselka nám píše...*“, z nichž část ne náhodou splynula s městským folklorem.

Havlíčková vrcholná básnická díla, *Křest svatého Vladimíra*, jehož první náčrtů vznikly již v době jeho ruského pobytu, a pozdější *Tyrolské elegie* a *Král Lávra* z první poloviny osobně dramatických padesátých let, také vycházejí z výše popsaného základu a spojují vlastně romantický zájem o lidovou kulturu a tvůrčí individualitu, osvícenskou, epigramatickou satiru a z hlediska přítomnosti

Obr. 5. Předčasnou smrtí spisovatele v roce 1856 se začal utvářet mučednický mýtus. Jedním z jeho motivů bylo loučení s rodinou 16. prosince 1851 před Havlíčkovou internací v Brixenu, které popisují *Tyrolské elegie* – zde na populárním a vícekrát adaptovaném obraze Josefa Mathausera *Havlíček se loučí s rodinou* z roku 1906. Foto: Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod.

vedenou kritiku (všechna tři díla se v tehdejších poměrech šířila v opisech a byla vydána, *Král Lávra* ve své nedokončené podobě, až po spisovatelově smrti). Zatímco *Křest svatého Vladimíra*, na námět podání o utopení Perunovy sochy a křtu Rusi v tzv. Nestorově rukopise, a *Král Lávra*, podle irské lidové pověsti, promlouvají satiricky na základě dobově hojně studovaného folkloru o lidské vládě, představují *Tyrolské elegie* druhý Havlíčkův cestopis – do tyrolské internace (1851–1855). Jsou nejnapadnějším spojením živého popisu a vystupujícího subjektu, které, jako v případě Boženy Němcové, jedinečně přesahuje z „autobiografického psaní“ Karla Havlíčka i do dnešní doby.

Zájem o slovanské literatury Havlíčka, jak je zřejmé z těchto skladeb, ani později neopustil. Nadále z nich a jiných jazyků překládal a jednotlivými spisovateli, zvláště autory epigramů od Lessinga po Mickiewicze, se přímo inspiroval. Přitom souzněl s úsilím svých vrstevníků obohatit českou literaturu náročnými překlady. Ve svém vymezování

této literatury se dokonce vydal tak daleko, že z ní vyloučil jakožto nepřesvědčivé česky psané *České listy* od dosud německy publikujícího Siegfrieda Kappera. Hlavní novum, jež se svými vrstevníky prosazoval, byla každopádně obecně důsažná diskuse o vlastní literatuře před širším, „dospělým“ národem. V prolnutí zájmu spisovatele a – esteticky náročného – českého publika Havlíček viděl nezbytné předpoklady rozvíjející se a postupně se specializující moderní české žurnalistiky. Jím vzývaný přirozený, dialogický jazyk, založený spíše na poznávání skutečnosti a národa než na literátských módách, tak měl i ve svých dobových podobách vskutku mnohostranný význam.

Dalibor Dobiáš

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 1420/3
110 00 Praha 1